

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIDA NUTQIY SIFATLARNI OSHIRISH**Imomaliyeva Musharrafxon Ilhomjon qizi**

O‘zRFA doktoranti

Dadaboyeva Sayyora To‘lqin qizi

Qo‘qon Universiteti Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 4 -kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta‘lim maktablarida o‘qituvchilarning turli jargon va chet tilidan kirib kelgan so‘zlardan dars jarayonida va darsdan tashqari holatlarda foydalanishi, natijada o‘quvchilarning bilim olish samaradorligiga qay darajada ijobiy va salbiy ta‘sir qilishi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar. Nutq, nutqiy qobiliyat, pegagogik mahorat, jargon, neogolizmlar, o‘qituvchi so‘z boyligi, ta‘sir kuchi, talaffuz, ohang, diktsiya, nutq ifodaviyligi, nutq madaniyati, nutq texnikasi.

O‘qituvchining asosiy quroli bu – nutqdir va shu nutqi orqali o‘quvchilarga bilimni yetkazib beradi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda bolaning savodi chiqadigan, nutqi shakllanadigan jarayonda o‘qituvchi nutqining to‘g‘ri bo‘lishi, muhim masalalardan biridir.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi nutqining sofliqi, to‘liqligi, qisqa-lo‘ndaligi, ifodaviyligi va to‘g‘riligi o‘qituvchi nutq madaniyati fazilatlaridan biri bo‘lib, to‘g‘rilik- bu, asosiy, markaziy o‘rinda turadi. Chunki to‘g‘rilik bo‘lmagan joyda nutqning boyligi, ifodaviyligi, aniqligi va mantiqiyliqi to‘g‘risida gapirmasak ham bo‘ladi.

Hech kimga sir emaski, faoliyatining asosiy quroli nutq bo‘lgan kasblar orasida o‘qituvchilik birinchi o‘rinda turadi, buning ustiga, o‘qituvchilar soni ham ayni tur kasblarning boshqalarida mashg‘ul bo‘lganlar sonidan sezilarli darajada ortiqdir.

Bugungi kunda insonlarning imidji (“qiyofasi”) ni yaratishda bir qancha tashqi omillar qatorida ularning ovoz tembri ham muhim ekanligi alohida ta‘kidlanadi. Umuman olganda asosan o‘qituvchining og‘zaki nutqida barcha kommunikativ sifatlari mavjud bo‘lsa-yu ovozi u yoki bu nuqson sezilsa, bunday nutq ta‘sir kuchini kamida yarmi yo‘qoladi. Aytish mumkinki, bir kishigami, yuz kishigami, boringki, ming kishigami, buning farqi yo‘q, o‘zgaga xitoban aytilgan har qanday nutqda ovozning, ovoz sifatining o‘rni favqulodda muhimdir.

Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6- apreldagi “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limining davlat ta‘lim standartlarini tasdiqlash to‘grisida”gi qarori, 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘grisida”gi PF-5712-sonli farmonlarida belgilangan qator vazifalar o‘qituvchining lingvistik va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish borasida aytib o‘tilgan.¹

Hozirgi kunda “O‘qituvchi tilni qancha chuqur bilsa va unda so‘z boyligi qanchalik ko‘p bo‘lsa, uning tafakkuri shunchalik boy bo‘ladi”- degan fikr ko‘pchilik izlanuvchilar tomonidan aytib kelinmoqda. So‘z barcha dalillar, barcha fikrlar libosi, o‘qituvchi nutqining poydevori hisoblanadi. Hikmatli so‘zlar, ibora va maqollar, matallar hamda ko‘chirma gaplardan o‘rinli va samarali foydalana olish lozim. Zero, dunyoda so‘z mulkidan ham ortiq va qimmatli xazina yo‘qligini sharq mutafakkirlari o‘zlarining adabiy meroslarida bayon etganlar:

¹ <https://fayllar.org/boshlangich-sinf-oqituvchilarining-nutq-madaniyati.html>

“So‘z ichra mudom aql yashirindur, So‘z chimildig‘u, aql kelindur.” (Nosir Xisrav)

“So‘zni bilgan zarga bo‘lmaydi muhtoj, Zar qimmatini so‘z bilan topar rivoj.” (Abdurahmon Jomiy)²

Shuningdek, nutqning tozaligi, uning turli sheva so‘zlaridan holi bo‘lib, faqat abadiy tilda ifoda etilishi kerakligi haqida va bunday holat faqat dars jarayonida emas balki darsdan tashqarida ham o‘quvchilar bilan shunday muloqot qilishi lozimligi haqida bir qator olimlar bahs yuritishgan. Bundan tashqari, til vositalaridan to‘g‘ri foydalana olgan o‘qituvchining nutqi tabiiy va samimiy bo‘ladi, tinglovchi va o‘quvchilarning qalbiga tez borib yetadi va mavzuni yaxshi tushunib o‘zlashtiradi.

Ko‘plab tadqiqotchilar boshlang‘ich maktab o‘qituvchilarining jargon (muayyan kasb yoki soha mutaxassisliklariga xos bo‘lmagan so‘zlar); varvarizm (muayyan millat tilida bayon etilayotgan nutqda o‘zga millatlarga xos so‘zlarning noo‘rin qo‘llanilishi); vulgarizm (haqorat qilish, qo‘pollik asosida qo‘llaniladigan so‘zlar) hamda konselyarizm (o‘rni bo‘lmagan vaziyatlarda rasmiy so‘zlardan foydalanish); parazit (ortiqcha) so‘zlarning ishlatishiga qarshi fikrda va bu o‘qituvchilar nutqning tozaligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatish bilan birga o‘quvchilarga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatmasdan qolmasligi aniq. Ushbu hodisalar o‘qituvchi nutqida uchramasligi uchun, o‘qituvchi o‘zini, fikrini boshqara olishi, doimiy ravishda o‘z nutqini boyitib borishi va mashq qilishi kerak.

Maxsus pedagogik mahoratlar orasida muayyan o‘quv yoki tarbiyaviy faoliyatga tegishli ekanligini ajratib bo‘lmaydiganlari mavjud. Chunki ular ikkalasi uchun ham birdek zarur. Bu narsa pedagogik muloqot, davolash. Psixolog V. A. Kan-Kalik bu qobiliyatni tadqiq qilib, shunday yozgan: "Pedagogik ish o‘z tarkibida ikki yuzdan ortiq tuzilmaga ega. Muloqot uning eng murakkab jihatlaridan biridir, chunki u orqali pedagogik faoliyatning asosiy maqsadi - o‘qituvchining o‘quvchi shaxsiga ta‘siri amalga oshiriladi. Yana bir muhim narsa. o‘qituvchining o‘quvchilar bilan o‘zaro ta‘siri uzoq va samarali ta‘sirni tashkil etishdir".

O‘qituvchining kommunikativ qobiliyatlari - o‘qituvchining pedagogik maqsadga erishish uchun o‘z fikrlari, his-tuyg‘ulari va his-tuyg‘ularini talabalarga to‘g‘ri etkazish qobiliyati, shuningdek, o‘quvchilarning fikrlari, his-tuyg‘ularini tushunish va ularning his-tuyg‘ularini qabul qilish qobiliyatlari. Kasbiy faoliyatni tashkil etish jarayonida bo‘ljak o‘qituvchilar quyidagi muloqot qobiliyatlarini namoyish eta olishlari kerak:

1. O‘quvchilarda kerakli taassurotga erishish.
2. Auditoriya bilan ishlash psixotexnikasini o‘zlashtirish.
3. O‘z pozitsiyasini ishonch va qat‘iyat bilan ifodalash.
4. O‘z manfaatlari va qarashlarini muvaffaqiyatli himoya qilish.
5. Salbiy ziddiyatlarni hech qanday qiyinchiliksiz yengish.
6. Shaxsning xatti-harakati va so‘zlari hamda o‘quvchilarning ularga munosabati mohiyatini tushuna olish.
7. O‘quvchilarni samarali tinglash va ularga faollik asosida savollar berish qobiliyati.
8. Noverbal muloqot vositalaridan oqilona foydalanish.
9. O‘quvchilarning psixologik holatini tashxislash va tahlil qila olish.
10. O‘quvchilarning “qaysarligi”ni o‘z vaqtida tushunib, bartaraf eta olish usul.

² <https://fayllar.org/nosirova-xurshidaning-pedagogika-fanidan-tayyorlagan.html>

11. O‘quvchilar, hamkasblar va oila a‘zolari bilan o‘zaro ishonch va hamjihatlikka asoslangan muhitni yaratish.

Maktablarda boshlang‘ich ta‘lim darslarida chet tili va jargon so‘zlarining o‘quvchilarga qay darajada ta‘sir qilayotgani bugungi kunning dolzarb mavzularidan biri bo‘lib qolmoqda. Shuningdek, bu o‘quvchilarga ijobiy va salbiy ta‘sir qilishi ham mumkin.

Ahil jamoa metodi — bir nechta o‘qituvchilar birgalikda boshqa bir o‘qituvchining dars o‘tish jarayonini kuzatib tahlil qiladi va biror xato yoki kamchiliklar mavjud bo‘lsa aytiladi va o‘sha zahotiyoq yoki darsdan keyin yechim topiladi.

Bundan tashqari, boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilaridan ahil jamoa metodi orqali dars jarayonini o‘rganib chiqdik va diagramma metodidan foydalanib O‘zbekistonda, taxminan, jargon va chet tili so‘zlaridan foydalanish ko‘rsakichini chiqardik.

Diagramma metodi - ta‘lim tizimlari, pedagogik nazariya va amaliyotdagi umumiy va farqli jihatlarni namoyon bo‘lishini aniqlaydi. Diagramma metodi ta‘lim tizimlaridagi umumiylik va o‘ziga xoslikni, pedagogik nazariya va amaliyotning bog‘liq va bog‘liq bo‘lmagan jihatlarni ajratish imkonini beradi.

Quticha metodi foydalanilganda yaratilgan ilmiy farazning yangiligini bilish, aniqlash, o‘qituvchilarning yakka yoki guruhli fikrlarini, qarashlarini, bilish va tegishli xulosalar chiqarish, tavsiyalar berish maqsadida o‘tkaziladi. Bunda qutichaga fikr, muohazalar va muammoli vaziyatlar yozilgan qo‘g‘ozchalar konvertlarga solinadi. O‘qituvchilar esa bungao‘z fikrlarini bildiradilar.

Bundan tashqari sinab ko‘r metod orqali amalga oshirmoqchi bo‘lgan tadqiqotimizning kichik qismini maktablarda qo‘llab, turli ijobiy natijalarni qo‘lga kiritdik. Ushbu jarayonda dars davomida yoki darsdan tashqari vaqtlarda boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining turli jargon va chet tili so‘zlarini qo‘llanishiga munosabatlari va o‘quvchilarga uning ta‘sirini ham o‘rgandik.

Sinab ko‘r metodi - 2 yoki undan ortiq sinflarda biror mavjud muammoga ular qanday reaksiya berishi tajriba sifatida ko‘rish va bu muammoga yechimini topishga yo‘naltirilgan jarayon hisoblanadi. Ushbu metodning asosiy vazifasi - sabab-natija aloqalarini o‘rganish va psixologik jarayonlar va hodisalarni tushuntirishdan iborat.

Demak, pedagogik muloqot jarayoni besh bosqichda amalga oshadi. Bu bosqichlarning mohiyatini har bir o‘qituvchi yaxshi bilishi kerak. Muloqotning bir necha turlari ajratiladi va u ham bir necha shakllarda tashkil etiladi. Bundan tashqari, samarali muloqot qilish uchun bir qator usullar qo‘llaniladi. Pedagogik muloqot pedagogik ta‘sirning eng muhim sifati bo‘lib, uning yordamida o‘qituvchilar o‘quvchilarga tarbiyaviy ta‘sir ko‘rsatadi, deyishimiz mumkin.

Bugungi kunda ta‘lim muassasalari pedagog xodimlarining obro‘si ko‘p jihatdan ularda notiqlik madaniyatining anday shakllanganligiga ham bog‘liqdir. Shuning uchun muloqot va notiqlik madaniyatida amal qiladigan qoidalarimiz quyidagilardan iborat bo‘lishi lozim deb topdik:

1. Kim erkin so‘zlasa, u nutq oldida hayajonlanmaydi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, avvalo, jamoa va o‘quvchilar bilan erkin gaplashish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak

2. Yaxshi tayyorgarlik-a‘lo muloqot garovi. Nutq muddati qancha qisqa bo‘lsa, unga ko‘proq tayyorgarlik ko‘rish lozim.

3. Muloqot, notiqlik madaniyatida shunday qoida bor: nima haqida gapirsangiz gapiring, 20 minutdan oshmasin.

4. Gapirib o‘ylamang, balki o‘ylab gapiring.
5. So‘z-kumush, sukut-oltin. Tinglay olish ham mahoratni talab qiladi.
6. Mashq uchun har qanday imkoniyatdan foydalanish kerak. Birinchi navbatda o‘quvchilariga dars o‘tishdan avval ko‘zgu oldida mashq qilishi kerak.
7. Tajribali notiqgina o‘zining ommabop nutqini o‘z tajribasiga tayangan holda ko‘pchilik oldida dadil nomoyon etishi mumkinligi yodingizdan chiqmasin va ommabop nutq oldidan albatta chuqur o‘ylab, anglab, uni tinglaydigan auditoriya va gapiradigan gap o‘zingizga bog‘liq ekanini his etib olmog‘ingiz shart
9. Agar reglament belgilangan bo‘lsa, nutq mazmunini qisqartiring: ko‘p yomon gapirgandan ko‘ra, OZ va SOZ so‘zlang.
10. Har bir nutqning boshlanishi o‘rtasi va oxiri bo‘ladi. Eng muhim muloqotni qanday tugatishni esda saqlang.
11. Ko‘pchilik, jumladan, tajribali notiq ham muloqotga kirishishdan oldin hayajonlanadi. Agar hayajonlanmasa demak, notiq o‘z nutqiga mas‘uliyatsiz, auditoriyaga e‘tiborsiz. Lekin juda qattiq hayajonlanish ham zararli.
12. Ommaviy auditoriyada chiqish qilayotgan notiq o‘ziga ishongan, jismoniy ko‘rinishi dadil, jasur va vazmin hamda tashqi ko‘rinishi bilan ham jozibali bo‘lmog‘i lozim.
13. Nutq-muloqot yumshoq va ishonchli bo‘lishi, lekin juda cho‘zilib ketmasligi kerak.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat‘iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. T. ""O‘zbekiston", 2017 y.
2. Alisher Navoiy. Mahbub ul - qulub. - T G‘ofur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1993 yil.
3. Ortiqov A.Nutq madaniyati va notiqlik san'ati. - T.: 2002 yil
4. Beruniy "Geodeziya" P.G.Bulgakova, Tanlangan asarlar, Tom III. Toshkent: Fan, 1966.
5. Abu Abdulloh al-Xorazmiy "Mafotih ul-ulum"
6. Yusuf Xos Hojib "Qutadg‘u-bilig"
7. A. Yugnakiy, Hibbat ul-haqoyiq.T.: 1971, 78-bet
8. Kaykovus Qobusnoma" yettinchi bobi.
9. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANGICH SINFLARDA O ‘QISHNI YETKAZIB OLIHGA QIYNALAYOTGAN O ‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 9-13.